

МІНІСТЕРСТВО ВНУТРІШНІХ СПРАВ УКРАЇНИ

**ДНІПРОПЕТРОВСЬКИЙ ДЕРЖАВНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
ВНУТРІШНІХ СПРАВ**

ФАКУЛЬТЕТ ЗАОЧНОГО НАВЧАННЯ ЦИВІЛЬНИХ ОСІБ ННІ ПОЗН

Кафедра соціально-гуманітарних дисциплін

КОНСПЕКТ ЛЕКЦІЙ

з дисципліни «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА»

Для студентів факультет
заочного навчання цивільних
осіб ННІ ПОЗН

Дніпро – 2016

Конспект лекцій підготувала **Марченко О.В.** – завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету Дніпропетровського державного університету внутрішніх справ, доктор філософських наук

РЕЦЕНЗЕНТИ:

Побочий І.А., завідувач кафедри філософії та політології Національної металургійної академії України, доктор політичних наук, професор;

Шевцов С.В., професор кафедри філософії Національної металургійної академії України, доктор філософських наук, професор

Конспект лекцій обговорений та схвалений на засіданні кафедри соціально-гуманітарних дисциплін юридичного факультету

“29” липня 2016 р.,
протокол № _23

**ТЕМА № 1. «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА ЯК САМОСТІЙНА ГАЛУЗЬ
ФІЛОСОФСЬКОГО ЗНАННЯ»
(2 години)**

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Поняття, сутність і призначення філософії права, об'єкт і предмет вивчення. Філософія права у діяльності юриста.....4
2. Структура і функції філософії права.....5
3. Методологічна місія та методологічна платформа філософії права.....7
4. Першоджерела філософії права.....8

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
2. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
3. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
4. Марченко О.В. Філософські пріоритети осмислення права: методологічна рефлексія ключових понять / Науковий вісник ДДУВС. – № 1. – 2013. – С. 67 –74.
5. Марченко О.В. Право як ціннісно-нормативна система: темпоральний аспект / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. - Київ: Гілея. – Випуск 75. – 2013. – С. 213–216.
6. Нерсисянц В. С. Философия права. – М., 2005. – 656 с.
7. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA VENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
9. Філософія права : проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л., 2005. – 290 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Зайчківський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

розкрити сутність і призначення філософії права, визначити її дисциплінарний статус у системі наук; з'ясувати предмет, функції та основні питання філософії права; обґрунтувати необхідність вивчення філософії права майбутніми юристами; проаналізувати основні підходи до розуміння методологічного наповнення дисципліни.

ВСТУП

Навчальна дисципліна «Філософія права» – необхідний елемент теоретичної, світоглядної, методологічної та спеціальної підготовки юристів. Це цілком самостійна галузь філософського знання, що має давню історію і потужну джерельну базу. Останнім часом спостерігається зростання інтересу до цієї галузі філософського знання. Частково це пояснюється посиленням у суспільстві тенденцій до гуманізації правових відносин, не останню роль відіграли й соціальні перетворення, пов'язані із відродженням державності на пострадянському просторі.

Філософсько-правові дослідження зробили значний внесок у формування і розвиток правової й політичної культури людства, ідей верховенства права, громадянського суспільства і правової держави, що обумовлює фундаментальне значення філософії права у системі юридичного та соціально-гуманітарного знання.

І. ПОНЯТТЯ, СУТНІСТЬ І ПРИЗНАЧЕННЯ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА, ОБ'ЄКТ І ПРЕДМЕТ ВИВЧЕННЯ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У ДІЯЛЬНОСТІ ЮРИСТА

Філософія права – самостійна галузь знання філософії, що передбачає вивчення сутності й смислу права, його цінності й значення у житті людини та суспільства. Об'єктом дослідження цієї гілки філософського вчення є уся правова реальність, «світ» права у його всезагальності і цілісності й, у першу чергу, смислове наповнення права. Предмет філософії права – сутнісні позаюридичні основи права – пізнавальні, ціннісні, соціальні, антропологічні та ін. Відповідно завданням цієї галузі наукового знання слід вважати виявлення й обґрунтування смислу права. На відміну від загальної теорії права, яка вивчає діючу правову систему й описує її поточний стан, філософія права репрезентує його таким, яким воно має бути. Вона розглядає позитивне право з боку його розумності, справедливості, істинності, цінності тощо, але для цього потрібно вийти за його межі. По суті філософія права займається пошуком істини про право. А основним, визначальним для цих пошуків стають такі питання: що являє собою право як спосіб людського буття, у чому його цінність і значущість для суспільства в цілому і для кожної людини зокрема?

Філософія права навіртає мислення юриста до ясності й організованості,

вона є своєрідним світоглядним орієнтиром для розуміння конкретних законів та усвідомлення причинно-наслідкових зв'язків між окремими правовими системами та закономірностями суспільного розвитку. Отже, філософію права потрібно вивчати для того, щоб отримати відповіді на питання: в чому полягає сутність і смисл права, коли і як воно виникає, існує воно одвічно і незмінно, чи розвивається, а отже, як воно розвивається, в якому напрямку, як поняття «право» співвідноситься з іншими поняттями, в чому полягає його значимість і цінність у житті як окремої людини, так і цілого суспільства?

Усі ці питання так або інакше постають перед практикуючими юристами. А отже можемо зробити висновок, що

Визначаючи місце філософії права у системі наук, слід враховувати існування двох підходів до розуміння її статусу.

Перший підхід передбачає розгляд філософії права як частини загальної філософії, якими є, наприклад, філософія моралі, філософія політики, філософія релігії. У відповідності із цим підходом право осмислюється із загальнофілософських позицій у нерозривному зв'язку із культурою, історією, наукою – тими складовими людського буття, що визначають його світогляд і спосіб мислення. Другий підхід зосереджує увагу на роз'ясненні конкретних правових принципів і норм, враховуючи укорінені у людській свідомості моральні цінності і правила поведінки. В такому випадку філософія права виступає свого роду теоретичним фундаментом позитивного права і науки про позитивне право.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Таким чином, філософія права – це єдина (дослідницька і навчальна) дисципліна, яка потребує поєднання філософської підготовки і знання визначальних проблем політико-правової теорії і практики. Основне питання філософії права – «Що таке право і який смисл його існування?» – нерозривно пов'язане із трьома іншими, не менш важливими, питаннями: «Як право співвідноситься із мораллю? (питання права і справедливості)», «Чому людина має коритися закону і де межа цієї покори? (питання права і влади)» і нарешті «Чи можна звести право лише до певних нормативно-установчих схем? (питання співвідношення позитивного і природного права)».

II. СТРУКТУРА І ФУНКЦІЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

За своєю структурою філософія права наближена до структури загальної філософії. Вона має такі структурні підрозділи:

1) *онтологія права*, у якому досліджуються проблеми природного права та його засадничих основ, буття права і форм його існування, зв'язку права із соціальним буттям;

2) *антропология права*, у якому розглядаються антропологічні засади права, поняття «правова людина», права людини як вираження особистісної цінності права, а також проблеми статусу інституту права у сучасному суспільстві, права людини у конкретному соціумі, відносини особистості і правової системи та ін.

3) *гносеологія права*, в якому досліджуються особливості процесу пізнання у сфері права, основні етапи, рівні і методи пізнання у праві, проблема істини у праві, а також правова практика як критерій правової істини;

4) *аксіологія права*, в якому увага зосереджена на цінності як визначальній характеристиці людського буття, спосіб буття цінностей, аналізуються основні правові цінності (справедливість, свобода, рівність, права людини тощо), їх «ієрархія» та спосіб досягнення в умовах сучасної правової реальності. До сфери інтересів аксіології права відносять питання співвідношення права з мораллю, політикою, релігією, а також питання правового ідеалу та правового світогляду;

5) *прикладний розділ*, в якому розглядаються філософські проблеми конституційного права (правова державність, розділення владних повноважень, конституційна юрисдикція), цивільного права (договір, власність тощо), кримінального, процесуального права та ін.

Як і будь-яка інша філософська дисципліна філософія права виконує певні функції. Найбільш важливими серед них є світоглядна, методологічна, аксіологічна, інформативна та виховна.

Світоглядна функція полягає у формуванні в індивіда узагальненого погляду на світ права, правову реальність, тобто на функціонування і розвиток права як одного із способів людського буття; вона певним чином торкається питань сутності і місця права у світі, його цінності і значущості у житті людини та суспільства в цілому, іншими словами, формує правовий світогляд людини.

Методологічна функція філософії права знаходить своє відображення у формуванні певних моделей пізнання права, що забезпечують реалізацію відповідної дослідницької діяльності. Саме завдяки цій функції з'являються методи і категорії, з допомогою яких відкриваються нові обрії у дослідженні конкретних філософсько-правових проблем.

Аксіологічна функція забезпечує формування в індивіда комплексу правових цінностей (свобода, рівність, справедливість тощо), а також уявлення про правовий ідеал та інтерпретацію з позицій цього ідеалу правової дійсності, критика її структури і стану.

Інформативна функція полягає у створенні так званого «образу права» – адекватному відображенні права як специфічного об'єкта буття, його суттєвих елементів, структурних зв'язків, закономірностей.

Виховна функція філософії права реалізується у процесі формування правосвідомості і правового мислення. Завдяки цій функції в індивіда виробляються певні правові установки, правова культура і орієнтація на дотримання правових норм.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Філософія права має такі структурні підрозділи: *онтологія права, антропологія права, гносеологія права, аксіологія права, прикладний розділ.*

Як і будь-яка інша філософська дисципліна філософія права виконує певні функції. Найбільш важливими серед них є світоглядна, методологічна, аксіологічна, інформативна та виховна.

ІІІ. МЕТОДОЛОГІЧНА МІСІЯ ТА МЕТОДОЛОГІЧНА ПЛАТФОРМА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Методологічна місія філософії права полягає у тому, щоб виявляти шляхи і способи пізнання права в усьому його об'ємі, внутрішні зв'язки й тенденції закономірного розвитку усіх правових явищ і процесів у їхній єдності, цілісності і системності.

Історія політико-правової думки (особливо ХІХ – ХХ століття) показала, що філософія права здатна розвиватися на основі будь-якого з існуючих напрямів: платонізму, аристотелізму, томізму, кантіанства, гегельянства, марксизму, позитивізму, фрейдизму, феноменології, прагматизму, екзистенціалізму тощо. У цьому різноманітті філософських шкіл і напрямів все ж таки можна виділити найбільш значимі, які лягли в основу методологічної платформи філософії права.

1. Позитивізм, засновником якого вважається Огюст Конт (1798 – 1857 рр.), проголосив відмову від умоглядної філософії (яскравим прикладом якої, на думку Конта, може слугувати німецька класична філософія).

2. Діалектичний матеріалізм (марксизм) – розроблений К. Марксом і Ф. Енгельсом філософський напрямок, що спирався на систему гегелівської діалектики, трансформовану в дусі матеріалістичного монізму ХІХ століття. До основоположуючих принципів матеріалізму належать твердження про те, що єдність світу полягає в його матеріальності, що матерія існує незалежно від свідомості і поза нею, що матерія первинна і первородна, а свідомість вторинна і похідна.

3. Феноменологія – вчення, в основу якого покладено спеціальний метод феноменологічної редукції, що відбувається в два етапи: ейдичної редукції (на якому під сумнів ставиться цінність вихідного для багатьох наук вірування у реальність зовнішнього світу) і трансцендентальної редукції (коли під сумнів ставиться вірування в реальність «Я» як частини зовнішнього світу). Його родоначальниками вважаються Е. Гуссерль, Ф. Brentano і М. Хайдеггер.

4. Прагматизм. Ця філософська течія зародилася в межах позитивістського напрямку, що відмежувався від традиційної метафізичної проблематики, постулюючи головним завданням науки пошук відповіді не на питання «Чому?», а на питання «Як?». По суті, прагматизм запропонував свій варіант розв'язання основного питання філософії щодо первинності духу або матерії. У своїй концепції істини він прагне поєднати матеріалізм та ідеалізм.

Головним критерієм істини є корисність, а вона може мати як ідеальне, так і матеріальне втілення.

5. Релігійна філософія. Віровчення, в якому релігійна догма набуває вигляду раціоналізованої теоретичної системи, також може вважатися філософією. Яскравий приклад – християнська філософія (А. Блаженний, Т. Аквінський, Ж. Марітен, М. Бердяєв) пронизана ідеями гріховності життя, невідворотного кінця світу і встановлення царства Божого на землі.

6. Екзистенціалізм – філософія «існування» – напрям у філософії ХХ століття, що розглядає людину як унікальну духовну істоту, здатну до вибору власної долі. Основним проявом екзистенції є свобода, що передбачає відповідальність людини за результат свого вибору.

Своєрідними «полюсами» в осмислення права, його протилежними пізнавальними парадигмами слугують *правовий позитивізм і теорія природного права*, які по-різному інтерпретують природу права – відповідно як одновимірної або багатовимірної реальності.

Правовий позитивізм утверджує як єдине істинне лише позитивне право – реальний, існуючий у законах, інших документах, фактично відчутний (і тому «позитивний») нормативний регулятор.

Теорія природного права зазнала протягом історії свого розвитку значних трансформацій. У західній філософській традиції можна виділити наступні етапи розвитку ідеї природного права: натуралістично-космологічний, теологічний та раціональний.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Методологічна місія філософії права полягає у тому, щоб виявляти шляхи і способи пізнання права в усьому його об'ємі, внутрішні зв'язки й тенденції закономірного розвитку усіх правових явищ і процесів у їхній єдності, цілісності і системності.

Побудова правової держави неможлива без належної розробки філософії права як теоретико-методологічної бази правової науки, що динамічно розвивається у сучасному глобалізованому світі. Лише на такому фундаменті може сформуватися правосвідомість й правова культура громадян незалежної Української держави й відбутися удосконалення правової системи.

ІV. ПЕРШОДЖЕРЕЛА ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

4.1. Міф як джерело філософського осмислення права. У своєму виникненні політико-правова думка у давніх народів на Сході і на заході – у єгиптян, індусів, китайців, вавилонян, персів, євреїв, греків, римлян – сягає міфологічних витоків і оперує міфологічними уявленнями про місце людини у світі. На ранній стадії свого розвитку світосприйняття, яке лише умовно можна іменувати політичним і правовим, ще не встигло відокремитись у самостійну форму суспільної свідомості і являло собою нерозривну складову міфологічного світогляду.

Світоглядні конструкції у цей період будуються на міфологічній основі: через міф відбувається пояснення походження світу і людини, таємниць народження і смерті, виникнення ремесел тощо. Відповідно й правові відносини розуміються буквально через діяння богів, духів, сил природи, які опікуються людиною або карають за непослух, активно втручаються в її долю. Як єдино можливий універсальний засіб духовного освоєння світу міф поєднував в собі не лише реалістичні знання, художні образи, соціальні норми і зразки поведінки, а й певну систему правових відносин.

Первісний магічний синкретизм культури і природи реалізується у просторі фізичного світу і знаходить своє відображення у колективній свідомості. У первісному суспільстві, де суспільне ціле домінувало над індивідом, «Я» не вирізняється із суспільного «Ми». Колективізм первісного суспільства переноситься на природні явища: природні властивості та зв'язки пояснюються за аналогією до відносин у родовій общині, відповідно природні явища одухотворюються, їм приписуються людські риси. Таке пояснення називається антропоморфізмом. У свою чергу, людина, родові зв'язки і відносини набувають натуроморфного забарвлення: людині приписуються ознаки тварин (зооморфізм), рослин (фітоморфізм) тощо.

Таким чином, у міфах людина нерозривно поєднана із природою. Її індивідуальна свідомість не виокремлена з групової.

4.2. Релігія як джерело філософського осмислення права На відміну від міфу, релігія (лат. religio – благочестя, святість і лат. religare – пов'язувати, поєднувати) не «змішує» земне і сакральне, а навпаки, «розводить» їх на протилежні полюси. Абсолютне начало, таким чином, виноситься у трансцендентну сферу, що знаходиться за межами свідомості і пізнання розумного. У релігійному світосприйнятті вже з'являється рефлексія в її найпростіших формах, водночас вона все ще стихійна і мало усвідомлена. Поступово роль свідомого начала зростає у релігійному розумінні світу. Однак, від свого виникнення й до сучасного етапу існування релігійне сприйняття суспільної реальності, подібно до міфологічного, розглядає відношення «людина – суспільний світ» не у його чистому вигляді, а через посередництво низки інших, незвичайних, істот – богів, духів, ангелів, демонів тощо.

4.3. Полісна демократія як джерело античного права. Давньогрецьке місто-держава являло собою унікальний приклад соціуму, здатного діяти як мислячий суб'єкт з єдиною волею і розумом. Усвідомлюючи свою індивідуальність, ця міні-держава функціонувала подібно до життя людини з усіма її звичками, бажаннями, недоліками характеру й усвідомленням встановлених у суспільстві обмежень практичної свободи, з одного боку, і негамовних духовних устремлінь – з іншого.

Межі буття давнього грека співпадали з межами полісу, в якому він мешкав. Цілісність, структурованість і водночас замкненість та самодостатність полісу дозволяли грекам ототожнювати зовнішній простір із внутрішнім світом людини. «Людиноподібність» давньогрецького простору

розкривається у давніх текстах. З них стає зрозуміло, що буття є тілесним, предметним, а життя природи й усі його прояви осмислюються за аналогією до людського. Боги також мають людську подобу, система їхніх відносин будується у відповідності із ієрархією, прийнятою у людському суспільстві.

Полісна демократія сформувалася багато в чому завдяки необхідності активного включення не лише тілесних, але й інтелектуальних сил членів полісу задля захисту від ворожого зовнішнього світу. Традиція публічного обговорення питань організації життя полісу, військових, державних і правових проблем бере свій початок з часів архаїки, коли «кермо» управління полісом знаходилося на ринковій площі – агорі. Схильність до такого обговорення мали усі – і плебс, і аристократи, і владна верхівка.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Міфологічне бачення світу є принципово нереклексивним. Міф закінчується там, де починається рефлексія, аналіз і самоаналіз. Тому міфологічна свідомість, і в цьому полягає один з її основних парадоксів, ставить і розв'язує навіть найголовніші історичні, смисложиттєві питання несвідомо, «за спиною свідомості» (за висловом Гегеля), інстинктоподібно.

Релігійне сприйняття суспільної реальності, подібно до міфологічного, розглядає відношення «людина – суспільний світ» не у його чистому вигляді, а через посередництво низки інших, незвичайних, істот – богів, духів, ангелів, демонів тощо.

Завдяки потребам політики й необхідності вирішувати державницькі справи різного рівня складності виник феномен давньогрецької філософії. В подальшому він став благодатним ґрунтом для західноєвропейської філософської традиції з її діалогічністю, рефлексивністю, міфологічною й інтуїтивно-раціональною роздвоєністю.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

Отже, можна підвести наступні підсумки:

1. Право, як сфера людської діяльності, тісно пов'язана із філософією. Фундаментальні категорії права – справедливість, свобода, рівність, провина й відповідальність – є водночас і визначальними філософськими категоріями, а проблеми правового характеру своїм корінням сягають основоположних положень філософії щодо онтологічної структури світу і способів його пізнання, призначення людини й суспільства, ідеалу і антиідеалу та ін. Аби сформувати в юриста ці фундаментальні уявлення про світ і людину у цьому світі, а отже і про буття права та правову людину, необхідно вивчати філософію права, яка, за твердженням відомого британського філософа права Г. Харріса, «не є частиною підготовки юриста як юриста, її існування пов'язане з більш важливим завданням – підготовкою юриста як громадянина і громадянина як критика права».

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час лекції розглядаються базові, основоположні теоретичні поняття та положення філософії права як науки, особливості розвитку філософсько-правової думки на різних історичних етапах.

При підготовці теми, студентам слід враховувати різнобічні наукові підходи до визначення, класифікації та розуміння філософії права, її методологічної місії та методологічної платформи.

Рекомендується дослідження природи права, його змістових характеристик з урахуванням сучасних концепцій праворозуміння і правотворення, а отже, є необхідним для формування в майбутніх юристів високої філософсько-методологічної культури.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних вчених.

ТЕМА № 3. АНТИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА

ПЛАН ЛЕКЦІЙ:

1. Періодизація античної філософії права.....21
2. Розвиток філософсько-правової думки давньогрецькими мислителями..22
3. Філософія права у Стародавньому Римі.....24

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Антология мировой философии. В 4-х т. / Ред. коллегия: В. В. Соколов и др., М. : «Мысль», 1969 – 1973. Т 1. – 935 с.
2. Аристотель. О душе / П. С. Попов ; пер., испр. и доп. М. И. Иткин ; прим. А. В. Сагадеев // Аристотель : Сочинения в 4 т. ; – М. : Мысль, 1976. – Т. 1. – 1976. – С. 371–448.
3. Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.
4. Аврелий Марк. Размышления /С. М. Роговин (пер. с лат); С.А. Котляревський (посл.). – М. : ЭКСМО, 2008. – 415 с.], Епіктета, Плотіна [Плотин. Эннеады. В 7 т. / Пер. [Т. Г. Сидаша](#) под ред. О. Л. Абышко. (Серия «Plotiniana»). СПб. : Из-во Олега Абышко, 2004—2005. [Т. 6] Шестая эннеада. Трактаты I–V. 2005. – 480 с.
5. Древнеиндийская философия (начальный период). М. : Из-во социально-экономической литературы, 1963. – 272 с.
6. Древнекитайская философия. Собрание текстов в 2-х томах. М., 1972–1973, Т. 1– 348 с.
7. История государства и права зарубежных стран. В 2-х т. Т. 1. / Отв. ред. д.ю.н., проф. Н.А. Крашенинникова, О.А. Жидков. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: НОРМА, 2007. – 720 с.
8. Конфуций. Изречения (перевод, предисловие и комментарий И. И. Семенов). М., 1994. – 280 с.
9. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
- 10.Марченко О.В. Римське право як чинник формування античного освітнього простору / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. – Київ: Гілея. – Випуск 71. – 2013. – С. 177–184.
- 11.Черниловский З.М. Всеобщая история государства и права. Учебник-М., ООО «ТК Велби», 2002.
- 12.Философия права : курс лекций : в 2 т. / отв. ред. М. Н. Марченко. – М., 2011. – Т. 1. – 552 с.; Т. 2. – 512 с.

13. Философский словарь / авторы-сост. : И. В. Андрущенко, О. А. Вусатюк и др. – К : А.С.К., 2006. – 1056 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дослідити особливості філософського осмислення права за часів Античності, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

Виникнувши в умовах поділу людей на вільних і рабів, антична політико-правова думка сформувалась і розвивалась як ідеологія вільних громадян. Свобода – фундаментальна цінність і основний предмет дослідження давньогрецької політичної теорії і практики.

Державність у Давній Греції виникає на початку I тис. до н.е. у формі самостійних і незалежних полісів – окремих міст-держав, що включали поряд з міською територією також і прилеглі сільські поселення. Всюди в давньогрецьких полісах розгортається запекла боротьба за владу, результатом якої стає утвердження однієї з форм державного устрою, зокрема демократії в Афінах і Абдерах, олігархії у Фівах і Мегарах, аристократії у Спарті. Нерідко у тих чи інших полісах на тривалий час встановлювалась тиранія. Ці процеси знайшли своє відображення і філософське осмислення у давньогрецьких правових вченнях.

I. ПЕРИОДИЗАЦІЯ АНТИЧНОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

У філософсько-правовій думці Давньої Греції традиційно виділяють три складові:

– *період архаїки* (IX – VI ст. до н.е.) пов'язаний із зародженням і становленням давньогрецької державності. В цей період спостерігається помітна раціоналізація уявлень про право (у творчості Гомера, Гесіода та «семи мудреців») і формується філософський підхід до проблем держави і права (Піфагор і піфагорійці, Геракліт);

– *період класики* (V – перша половина IV ст. до н.е.) – це час розквіту давньогрецької філософії та політико-правової думки, яка знайшла своє вираження у вченнях Демокрита, софістів, Сократа, Платона та Аристотеля;

– *період пізньої класики* (друга половина IV-II ст. до н.е.) – період еллінізму, коли відбувався поступовий занепад давньогрецької державності, а грецькі поліси переходили під владу спочатку Македонії, а потім і Риму. Філософське осмислення права представлене в цей час у вченнях Епікура, стоїків і Полібія.

Перші філософи періоду архаїки (Фалес Мілетський, Анаксимандр і Аніксімен із Мілета, Геракліт Ефеський, Піфагор з острова Самос, Ксенофан із Колофона, Парменід Егейський) шанували богів, але у своїй мудрості

спиралися, в першу чергу, не на авторитет богів, а на власні умоглядні висновки. Предметом їх міркувань був пошук першооснов всього суцього. Так, для Геракліта це був вогонь, для Анаксімандра – апейрон (безмежне), для Піфагора – число. Лише зусиллям свого розуму вони намагалися реконструювати процеси походження Всесвіту, Землі, людства, багато в чому випереджаючи науку на століття і тисячоліття вперед.

Філософи періоду архаїки вже утворювали міжполісне співтовариство мислителів-мудреців, які відкривали свої школи, активно спілкувалися із мешканцями полісів, навчаючи їх або просто вступаючи в дискусію. Інтелектуальний діалог філософів виплеснувся на площі та інші публічні місця й викликав жвавий інтерес з боку громадян полісу, адже у тогочасній суспільній свідомості вже були вкорінені традиції дискусії, колективних пошуків істини.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

У філософсько-правовій думці Давньої Греції традиційно виділяють три складові: *період архаїки* (IX – VI ст. до н.е.), *період класики* (V – перша половина IV ст. до н.е.), *період пізньої класики* (друга половина IV-II ст. до н.е.). Остаточо культурний феномен античної філософії і раціонально обумовленого права оформлюється у період класики (V–IV ст. до н.е.).

II. РОЗВИТОК ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВОЇ ДУМКИ ДАВНЬОГРЕЦЬКИМИ МИСЛИТЕЛЯМИ

Давньогрецька філософія зародилась на узбережжі Малої Азії, де знаходилися грецькі міста-колонії. Це місце називалось Іонією. Тому філософію, яка там сформувалася, прийнято називати іонійською.

«Першопрохідцем» на філософській ниві прийнято вважати Фалеса (приблизно 640 – 545 до н.е.). Фалес був родом із малоазійського міста Мілет і належав до «семи мудреців» (в цій кагорті також були Піттак, Періандр, Біант, Солон, Клеобул та Хілон). На думку історика Плутарха, мудрість Фалеса вперше вийшла за межі практичних потреб. За формою вираження афоризми «семи мудреців» були близькі до прислів'їв. Ці короткі вислови називалися «гномами» й містили, як правило, міркування про необхідність дотримуватись певної «міри» та «середини» у всіх справах і вчинках. Широкою популярністю користувалися, наприклад, такі гноми: «Середня дорога є найкращою» (Клеобул), «Нічого понад міру» (Солон), «Не роби сам того, що ти засуджуєш в інших» (Фалес). Мудреці наполегливо підкреслювали основоположне значення справедливих законів у полісному житті.

До Мілетської школи приєднується Геракліт (приблизно 520 – 460 рр. до н.е.), батьківщиною якого було сусіднє з Мілетом місто Ефес. Геракліт стверджував, що первоначалом світу є вічно живий Вогонь, в міру спалахуючий та в міру згасаючий. Доля Космосу визначається активністю

цього вогню. Власне це і є, за Гераклітом, загальна закономірність, вічний логос, який лежить в основі всіх подій світу. Справедливість (*dike*) полягає в тому, щоб слідувати загальному божественному логосу, без якого у людей не було б самого уявлення про справедливість.

Грецький філософ Демокріт (близько 470 – 366 рр. до н.е.) зажив славу «філософа, який сміється». Зі слів Сенеки, сміх Демокріта був викликаний несерйозністю всього того, що люди роблять із серйозним виглядом. Сам Демокріт вважав найбільш серйозним заняття науками.

За Демокрітом, поліс і його закони – це штучні витвори, необхідність яких зумовлена переходом людської спільноти від стадної форми існування до цивілізованого життя. Співвідношення природного і штучного – це співвідношення того, що об'єктивно існує, «по правді» (за законами природи, в істинній реальності), і того, що існує лише завдяки «спільній ухвалі» людей.

Відповідність природі Демокріт розцінює як критерій справедливості в етиці, політиці і законодавстві. «Те, що вважається справедливим, – зауважує Демокріт, – не є таким: несправедливо те, що суперечить природі».

Політико-правова тематика стала предметом дослідження софістів, які вийшли на філософську «арену» у V ст. до н. е. в умовах зміцнення і розквіту античної демократії. Найменування «софіст» походить від слова «софос» (мудрий). Розрізняли два покоління софістів: старших (Протагор, Горгій, Продик, Гіппій, Антифонт та ін.) і молодших (Фрасимах, Каллікл, Лікофрон).

Платон (427–347 рр. до н. е.) – один з видатних мислителів не тільки Античності, але й всієї історії розвитку філософської, політичної та правової думки. Ідеальна держава розуміється Платоном (в діалозі «Держава»), як втілення світу ідей в земному суспільно-політичному житті – в полісі. Платон виступав проти крайнощів у матеріальному забезпеченні – багатства і бідності, за помірність, середній достаток. Головна соціально-економічна відмінність спроектованої Платоном ідеальної держави від всіх інших держав полягає в тому, що у ній подоланий розкол на багатих і бідних.

Справедливість, на думку Платона, як ідея і як сутність полісу та його законів полягає в тому, щоб кожен займався своєю справою і не втручався у чужі. Так, ремісники і селяни мали забезпечувати державу ресурсами для існування, воїни – охороняти її, забезпечувати належний порядок, а філософи – здійснювати мудре управління державою. Характеризуючи справедливість в ідеальній державі, Платон писав: «Займатися кожному своєю справою, це, мабуть, і буде справедливістю»; «...справедливість полягає в тому, щоб кожен мав своє і виконував теж своє»

Аристотель (384–322 рр. до н.е.), учень Платона, також зробив суттєві кроки на шляху всебічної розробки науки про політику, яка включала в себе і вчення про право та закон як форми політичної справедливості. У своїй «Етиці» він пише: «Отже, поняття «справедливість» означає як законне, так і рівномірне, а несправедливість – протизаконне і нерівномірне (ставлення до людей)» (Етика, V, § 2).

Мислитель розрізняв справедливість *розподільчу* і *зрівнювальну*.

Розподільча справедливість – це прояв справедливості при розподілі влади, почестей, виплат тощо «за чеснотою» (Етика, V, § 6).

Зрівнювальна справедливість діє в сфері обміну і «виявляється у зрівнянні того, що складає предмет обміну» (Етика, V, § 5). Цей вид справедливості застосовується у сфері цивільно-правових угод, відшкодування завданих збитків, злочину і покарання.

Період пізньої класики у розвитку давньогрецької філософії права. Криза давньогрецької державності виразно проявився в філософсько-правовій думці періоду пізньої класики.

В основу стоїцизму було покладено розуміння долі як керуючого і панівного початку (*hegemonikon*). Доля у навчанні стоїків виступає в якості такого «природного закону» («загального закону»), який має в той же час божественний характер і сенс. Так, Зенон був переконаний, що «природний закон є божественним і має силу, аби повелівати (робити) правильне і забороняти протилежне».

Основні природноправові вимоги стоїцизму – жити в злагоді з природою, з вимогами природного (загального) закону світобудови. Ця позиція добре розкривається Хрисиппом: «Тому (вища) мета – жити в злагоді з природою – згідно зі своєю природою і загальною природою, нічого не роблячи такого, що забороняється загальним законом, тобто розумом, що проникає всюди. У світлі природноправових уявлень стоїків рабство не має виправдання, оскільки воно суперечить загальному закону співжиття людей.

Спираючись на уявлення про універсальний характер природного закону (справедливості), грецькі стоїки Зенон і Хрисипп в своїх творах про державу, а слідом за ними і їх римські послідовники (Сенека, Марк Аврелій, Епіктет) обґрунтовували космополітичні ідеї про те, що всі люди – це громадяни єдиної світової держави.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Всесвітньо-історичне значення духовної спадщини античної Греції, складовою частиною якої є політичні та правові вчення, обумовлене тим, що давньогрецькі мислителі були першовідкривачами в багатьох галузях людського пізнання. Йдеться не лише про неординарний внесок античних греків в історію філософської, політичної та правової думки, а й про створення ними теоретико-методологічного «фундаменту» для подальшого розвитку європейської культури.

ІІІ. ФІЛОСОФІЯ ПРАВА У СТАРОДАВНЬОМУ РИМІ

Історія давньоримської правової думки охоплює ціле тисячоліття і в своїй еволюції відображає суттєві зміни у соціально-економічному та політико-правовому житті Римської імперії. Своєрідність територіальної, політичної та соціально-економічної організації цієї войовничої держави зумовлює вихід правової системи за межі полісу, і відповідно – за межі приватного і соціального життя людини. На підкорених територіях римляни

розповсюджували свою мову, культуру і форми державного управління, встановлювали свої закони. Водночас вихід за окреслені полісом межі не призвів до розпаду правової системи Риму на низку підсистем, як це відбулося у Македонії або у Єгипті. Римському праву вдалося зберегти свою цілісність, при цьому розповсюдивши свою владу на значні території і підкоривши незчисленну кількість народів.

Значним досягненням давньоримської думки було створення самостійної науки – юриспруденції. Римські юристи ретельно розробили великий комплекс політико-правової проблематики в галузі загальної теорії держави і права, а також окремих юридичних дисциплін (цивільного права, державного та адміністративного права, кримінального права, міжнародного права).

Марк Туллій Цицерон (106–43 рр. до н. е.) – загальновідомий римський оратор, юрист, державний діяч і мислитель. В його творчості значна увага приділена проблемам держави і права. Найбільш повно ці питання освітлені в його роботах «Про державу» і «Про закони». Цілий ряд політико-правових проблем розглядається і в інших його творах (наприклад, у праці «Про обов'язки»), а також у численних політичних і судових промовах. Теоретичні погляди Цицерона в галузі держави і права також зазнали значного впливу давньогрецької думки і, перш за все, вчень Платона, Аристотеля, Полібія і стоїків.

Основними представниками римського стоїцизму були **Луцій Анней Сенека** (3–65 рр.), **Епіктет** (близько 50 – 140 рр.) і **Марк Аврелій Антоній** (121–180 рр.). Їх загальнотеоретичні уявлення знаходилися під значним впливом філософських, етичних і політико-правових концепцій давньогрецьких стоїків (Зенона, Хрисиппа, Панетія, Посидонія та ін.). Творчість римських стоїків розвивалася в умовах кризи цінностей полісної ідеології, зміцнення режиму цезаризму, перетворення Римської імперії у світову державу.

Поступова трансформація Римської республіки в імперію, зростання ролі держави у соціальному і політичному житті суспільства, і відповідно у житті кожної окремої людини, зумовили необхідність переосмислення і правового ідеалу.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Римське право стало тією системою, яка забезпечила перетворення полісу у світову державу. Це був потужний механізм, який дозволяв римлянам утримувати владу над підкореними народами. Вирішальну роль у розвитку римського права відіграла давньогрецька філософія, зокрема, такі течії, як стоїцизм, епікурейство.

ВИСНОВКИ З ТЕМИ

1. Мислителі античної Греції і античного Риму відіграли визначну роль в історії формування і розвитку всієї духовної культури людства. Величезним є їхній вклад у скарбницю політичної та правової думки. Вони стояли біля

витоків теоретичного підходу до проблем держави, права, політики, інших державно-правових явищ, формування юриспруденції.

2. Особливо велика роль належить давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики. У багатоманітності форм філософсько-правових уявлень давньогрецьких мислителів, тією чи іншою мірою, можна прослідкувати усі визначальні ідеї, які пізніше розвиваються і стають провідними в європейській і світовій правовій та політичній думці. Цінність античної політичної та правової думки полягає у тому, що вона оформилася і розвивалася, як ідеологія вільних людей. Свобода – фундаментальна цінність, головна мета зусиль і стержнева ідея всієї давньогрецької політичної та правової теорії і практики.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ЩОДО ПІДГОТОВКИ ДО ДАНОЇ ТЕМИ

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити давньогрецьким мислителям. Саме завдяки їм було зроблено перехід до раціонально-логічного способу пізнання і пояснення оточуючого світу та суспільних явищ. На цій новій теоретичній базі ними вперше було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.

Під час розгляду теми, слід, також, використовувати наукові праці як українських, так і зарубіжних мислителів, зокрема звернути увагу на праці Ахутіна А. В. (Ахутин А. В. Античные начала философии / А. В. Ахутин. – СПб. : Наука, 2007. – 783 с.)

ТЕМА № 5: «ФІЛОСОФІЯ ПРАВА В ЕПОХУ ВІДРОДЖЕННЯ ТА РЕФОРМАЦІЇ (II)»

(2 години)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Ідея Реформації та її духовні лідери – Мартін Лютер і Жан Кальвін36.
2. Ж. Боден та його вчення про державу і право.....37
3. Ідея природного права Гуго Гроція.....38
4. Філософсько-правове вчення Т. Гоббса.....39
5. Осмислення правової реальності європейськими соціалістами: Т. Мор і Т. Компанелла.....40
6. Доба Ренесансу у розвитку української філософії права.....41

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА:

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
2. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
3. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
4. Марченко О.В. Філософські пріоритети осмислення права: методологічна рефлексія ключових понять / Науковий вісник ДДУВС. – № 1. – 2013. – С. 67 –74.
5. Марченко О.В. Право як ціннісно-нормативна система: темпоральний аспект / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. - Київ: Гілея. – Випуск 75. – 2013. – С. 213–216.
6. Нерсесянц В. С. Філософія права. – М., 2005. – 656 с.
7. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA VENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
9. Філософія права : проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л., 2005. – 290 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заїнчковський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ:

дослідити особливості філософського осмислення права у добу Відродження і Реформації, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

Відродження і Реформація – це антифеодальні, ранньобуржуазні культурні феномени, що докорінно зруйнували підвалини старого, середньовічного світу. Розрив з домінуючим феодальним устроєм життя, що поступово перетворювався на анахронізм, утвердження принципово нових стандартів людського буття – ось, що було основним змістом цих знакових для усієї європейської культури подій.

В цілому, в епоху Відродження і Реформації закладаються основи раціонально-логічного, вільного від схоластики і догматизму підходу до розуміння державно-правових явищ та їхньої суті.

I. ІДЕЯ РЕФОРМАЦІЇ ТА ЇЇ ДУХОВНІ ЛІДЕРИ – М. ЛЮТЕР І Ж. КАЛЬВІН

У першій половині XVI століття у Західній і Центральній Європі розгорнувся громадський рух, антифеодальний за своєю соціально-економічною суттю, релігійний (антикатолицький) за своєю ідеологічною формою. Метою цього руху стали перебудова взаємин церкви і держави, «виправлення» офіційної доктрини римсько-католицької церкви, кардинальна видозміна церковної організації.

Мартін Лютер (1485 – 1546 рр.) у своїх працях «Про свободу християнина», «Різниця між Законом і Євангелієм» доводив, що людина спроможна сама усвідомити свою гріховність. І усвідомлюючи, соромиться її і перетворює цей сором на гнів, спрямований проти власного духовного зубожіння. І тоді вона готова зазнати будь-якого покарання, що звільнить її від гріха... Так виникло знамените лютеранське вчення про «очищення лише вірою» (*sola fide*), згідно з яким церковне посередництво між людиною і Богом стає зайвим. Найнеобхіднішим для спасіння душі є щирість віри та релігійного почуття.

Мислитель розділяє право на божественне і природне (хоча природне, в кінцевому рахунку, є похідним від волі Божої). Мирський порядок досягається завдяки установам світської влади. Посадові особи зобов'язані керуватися у своїй діяльності нормами природного права. Цим висловом М. Лютер не тільки звільнив світську владу від церкви, але і мирське (цивільне) право від опіки канонічного права. Однак він попереджав, що мирське право не може врахувати всього різноманіття суспільних колізій, а тому не повинно зводитися

в абсолют. Природне право дозволяє світській владі управляти лише поведінкою людей, майном і речами, а не їх думками і почуттями. Внутрішній світ людини перебуває, за Лютером, поза юрисдикцією держави, за межами дії її законів.

Жан Кальвін (Жан Ковен) (1509 – 1564 рр.) народився у Франції у родині секретаря єпископа.

Кальвін розвиває ідеї Лютера про «два порядки», коли при пануванні церкви дві влади об'єднуються в єдине ціле. Кальвін вважав за необхідне співпрацю церковної і світської влади. Держава встановлена Богом, тому протест проти влади, навіть самої жорсткої – «зухвалість проти божої волі». Але все ж він визнавав за підданими право на пасивний опір владі, яка порушує настанови Бога. На думку Кальвіна, держава може мати будь-яку форму, якщо вона дана людям Богом. З політичних режимів найгіршим він вважав демократичний, а найкращим – аристократичний або олігархічний. Оптимальною формою організації політичної влади реформатор вважав аристократичну республіку, яка багато в чому аналогічна моделі самоврядної релігійної громади.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Вчення М. Лютера і Ж. Кальвіна стало потужним чинником перебудови взаємин церкви і держави, переходу на новий щабель суспільних відносин. Розкол єдиної церкви, придушення її монастирських інституцій і духовних об'єднань, а також скасування канонічного права – все це ослабило суворий контроль над світською владою, що існував у Середньовіччі. Постійний наголос реформаторів на чистоті справжньої сутності релігійного досвіду сприяв укоріненню духу протестантизму. Таким чином, церква звернулася нарешті до джерел духовності, що ж до держави, то позиції світської влади, безперечно, зміцніли.

II. ЖАН БОДЕН ТА ЙОГО ВЧЕННЯ ПРО ДЕРЖАВУ І ПРАВО

Жан Боден зробив вагомий внесок у розвиток науки, яка сьогодні називається «етнопсихологією». Його праця «Метод легкого вивчення історії» присвячена дослідженню психологічних особливостей різних народів, впливу деяких факторів (географічних, кліматичних та ін.) на формування держави. Ж. Боден дав надзвичайно цікаві і влучні характеристики не лише окремим народам, а й населенню цілих регіонів. Він обґрунтував залежність різних форм держави від географічного середовища, природних умов, які впливають на специфіку життя людей, їх психологічні та інтелектуальні якості, духовний світ.

Розробка проблеми суверенітету держави – значний вклад Бодена у розвиток філософсько-правової думки. Абсолютність суверенітету має місце тоді, коли суверенна влада не знає жодних перешкод та обмежень для прояву своєї могутності. Постійність є ознакою суверенітету тоді, коли суверенна

влада існує незмінно протягом тривалого часу; тимчасова влада не може утриматись у якості верховної влади.

Боден визначає п'ять окремих ознак суверенітету:

– видання законів, адресованих усім без винятку підданам і установам держави;

– вирішення питань війни та миру;

– призначення посадових осіб;

– наявність верховного суду – суду в останній інстанції;

– можливість помилування.

Філософське осмислення права і держави, здійснене Ж. Боденом, його теорія суверенітету суттєво вплинули на погляди наступного покоління філософів епохи Просвітництва.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Жан Боден був одним з мислителів, які не лише відродили ідейну спадщину античності, а й збагатили її новими етнополітичними ідеями, які почали зароджуватись внаслідок переходу людства до індустріального суспільства. Основними серед них були: національна ідея, ідеї патріотизму і національно-визвольної боротьби, національної держави та інші. Філософське осмислення права і держави, здійснене Ж. Боденом, його теорія суверенітету суттєво вплинули на погляди наступного покоління філософів епохи Просвітництва.

ІІІ. ІДЕЯ ПРИРОДНОГО ПРАВА Г. ГРОЦІЯ

Гуго Гроцій (1583 – 1645 рр.) – відомий голландський юрист, державний діяч і письменник.

Продовжуючи античну традицію, Гроцій ототожнює поняття права і справедливості: «... право є те, що не суперечить справедливості. Суперечить же справедливості те, що противно природі розумних істот». Однак це визначення, як вважає сам автор, дано скоріше в негативному, ніж в стверджувальному сенсі, і вимагає подальших уточнень.

Гроцій поділяє право на: *природне* і *волевстановлене* право.

Природне право – це диктат здорового розуму, який вказує, що певна дія, відповідно до того, узгоджується вона чи не узгоджується з раціональною природою, містить у собі моральну якість першоелементів чи моральну необхідність; і що, як наслідок, таку дію або забороняє, або дозволяє творець природи – Бог. Джерелом природного права є людський розум (або здоровий глузд), в якому закладено прагнення до спокійного й виваженого спілкуванню людини з іншими людьми.

Виходячи із цього постулату, Гроцій формулює основні приписи природного права, які називає «вимогами розуму»:

– не присвоювати чуже майно, а в разі, якщо чужа річ опиниться у твоєму володінні, її треба повернути господарю;

- компенсувати отриману із чужого майна вигоду;
- дотримуватися обіцянок;
- відшкодувати шкоду, заподіяну з твоєї вини.
- карати людей за їх злочини так, як вони на це заслуговують.

Джерелом природного права є природа людини, яка відрізняється від всіх інших істот тим, що наділена розумом, мовленням і здатна до комунікації. Природне право не може бути змінено навіть самим Богом. Грацій наголошує, що природне право зустрічається тільки у народів освічених і «обдарованих здоровим розумом, здатним до правильних рішень».

Гроція по праву вважають «батьком» сучасного природного закону. В обґрунтуванні своєї концепції він першим вдався не до релігійних, а до біологічних аргументів: «матір'ю природного є внутрішня природа людини» або «право природне є приписом здорового глузду».

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Гроція по праву вважають «батьком» сучасного природного закону. В обґрунтуванні своєї концепції він першим вдався не до релігійних, а до біологічних аргументів: «матір'ю природного є внутрішня природа людини» або «право природне є приписом здорового глузду». Природне право, на думку Гроція, не може спростуватися самим Богом. Таке прогресивне розуміння природного права стало поштовхом для подальшого його обґрунтування на раціоналістичних засадах у працях просвітників у XVII–XVIII століттях.

IV. ФІЛОСОФСЬКО-ПРАВОВЕ ВЧЕННЯ Т. ГОББСА

Томас Гоббс (1588–1679 рр.) – англійський філософ, творець першої завершеної системи механістичного матеріалізму.

Гоббс вважав, що спочатку усі люди були рівними у своїх розумових і фізичних здібностях, і кожен із них мав однакове з іншими «право на все». Однак людина ще й істота глибоко егоїстична, жадібна і марнославна. Оточують її лише заздрісники, суперники, вороги. Звідси фатальна неминучість «війни всіх проти всіх». Мати «право на все» в умовах такої війни означає фактично не мати ніякого права ні на що. Гоббсову картину «природного стану» можна розглядати як один з перших описів народження англійського буржуазного суспільства з його поділом праці, конкуренцією, відкриттям нових ринків, боротьбою за існування.

Абсолютна влада держави, на думку Т. Гоббса, гарантує збереження миру і дотримання природних законів. Вона примушує індивіда виконувати їх, видаючи громадянські закони. Якщо природні закони спираються на розум, то громадянські – на силу.

Гоббс називає державу *Левіафаном* – біблійним чудовиськом. Це така штучна істота, у якої:

- верховна влада, «що дає життя і рух усьому тілу» – душа;

- посадові особи виконавчої і судової влади – суглоби;
- нагороди і покарання – нерви;
- добробут і багатство громадян – сила;
- радники – пам'ять;
- справедливість і закони – розум і воля;
- громадський мир – здоров'я.

Бунти і незадоволення народу призводять до хвороби Левіафана, а громадянська війна – до загибелі.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Праці Томаса Гоббса залишаються не тільки «одним з ключових описів постренесансної європейської держави», як зазначається в «Енциклопедії політичної думки» Д. Міллера, а постають як перше систематичне дослідження політичного механізму з точки зору його владної природи, тобто як перший концептуальний аналіз природи влади, яка знаходиться в основі будь-якого політичного механізму як такого. Т. Гоббс є тим мислителем, інтерес до якого не тільки не зникає, – як можна було б очікувати в силу його авторитаристських уподобань – а постійно зростає. Наприкінці ХХ століття західні філософи і політики заговорили про «гоббсівський ренесанс» у сучасній філософії права.

V. ОСМИСЛЕННЯ ПРАВОВОЇ РЕАЛЬНОСТІ ЄВРОПЕЙСЬКИМИ СОЦІАЛІСТАМИ

Особливого антибуржуазного смислу питання влади, держави і права набувають у вимірі соціалізму. У XVI – XVII ст. соціалістична доктрина посіла досить помітне місце в інтелектуальному житті європейського суспільства. До ідеї держави, права та влади мислителі-соціалісти звертаються в пошуках відповіді на питання про те, якими мають бути політико-юридичні інститути, що здатні покінчити з приватною власністю, з матеріальною нерівністю між людьми, з тиранічними формами правління.

Томас Мор (1478–1535 рр.) – англійський письменник-гуманіст, державний діяч. В XIX ст. католицька Церква зарахувала його до лику блаженних, а в XX ст. – до лику святих. Однак Томас Мор увійшов в національну та світову історію, в першу чергу, як мислитель-гуманіст і видатний письменник. У 1516 р. була опублікована його «Золота книга, настільки ж корисна, як і потішна, про найкращий устрій держави і про новий острів Утопію».

Кампанелла Томмазо (1568–1639 рр.) – італійський філософ, поет, політичний діяч. Кампанелла у своєму «Місті Сонця» пропонує нову, основану на соціалістичних принципах правову реальність, що не припускає приватної власності. Місто Сонця Кампанелли має багато спільного з «Утопією» Томаса Мора, водночас це новий оригінальний проект ідеального суспільства. У працях Мора і Кампанелли ані слова немає про шляхи перетворення існуючого суспільно-політичного ладу в ідеальну державу, яка була б заснована на спільній власності й діяла б на користь народу. Однак, незважаючи на

історичну обмеженість соціалістичних утопій цих мислителів, в їхніх творах знайшли яскраве вираження мрії народних низів про краще майбутнє.

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

У працях Мора і Кампанелли ані слова немає про шляхи перетворення існуючого суспільно-політичного ладу в ідеальну державу, яка була б заснована на спільній власності й діяла б на користь народу. Однак, незважаючи на історичну обмеженість соціалістичних утопій цих мислителів, в їхніх творах знайшли яскраве вираження мрії народних низів про краще майбутнє.

VI. ДОБА РЕНЕСАНСУ У РОЗВИТКУ УКРАЇНСЬКОЇ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА

Якщо за часів Київської Русі проблема поведінки людини осмислювалася у дусі патристики, то вже у добу Відродження у розвитку вітчизняної філософсько-правової думки з'являються гуманістичні тенденції. Основна парадигма «Людина – Бог» в українській філософії поступово трансформується у нову парадигму «Людина – Природа». Водночас ідея Бога набуває нової інтерпретації: людина пізнає Творця не у сліпому схилянні перед його могутністю, а через самопізнання і самозаглиблення.

У ренесансній українській філософії, а отже, в тому її аспекті, що стосувався ідеї права і правовідносин, виокремлюються два види ставлення до дійсності: філософія пасивного споглядання (Іван Вишенський, Йов Княгиницький та ін.) і філософія активного перетворення світу (Юрій Рогатинець, Стефан і Лаврентій Зизанії, Петро Могила, Герасим Смотрицький).

Представники першого напрямку розвивали вітчизняну традицію у зв'язку з її витоками у культурі Київської Русі та грековізантійським світом, ідеями неоплатонізму. Людина осмислювалася як духовно недосконала, гріховна істота, а її призначення полягало у постійному духовному зростанні, підсумком якого було посмертне злиття із Богом. А отже, людина мала за життя зректися матеріальних благ і присвятити себе духовному очищенню. Вище благо людини вбачалося у пізнанні Бога, а умовою досягнення абсолютної істини – чисте споглядання. Така світоглядна позиція позбавляла людину прагнення активно змінювати своє життя, бути господарем своєї долі.

Представники другого напрямку підтримували реформаційні тенденції у православній церкві, традиції раннього гуманізму та культурно-освітню діяльність братств. Людина представниками цього напрямку сприймалася як фізично і духовно досконала, здатна насолоджуватися радощами земного буття, красою землі, тілесними відчуттями. Вдосконалення такої людини полягало не в аскетичному самоочищенні і відчуженні від світу, а в активній соціально корисній поведінці. Відповідно особисте благо осмислювалося невідривно від блага суспільного. В цих поглядах обґрунтовано ренесансний ідеал людини, що за життя прагне досягти досконалості, а сенс людського життя визначається раціональним використанням відведеного людині земного життя задля досягнення загального блага.

ВИСНОВКИ ДО ШОСТОГО ПИТАННЯ

Мислителі епохи українського Ренесансу обстоювали необхідність піднесення і розробки ідеї людини, цінності її життя, захисту гідності людської особистості, утвердження принципів рівності, братства, справедливості. У цей активно розвивається ідея захисту прав людини, і хоча розуміння її мало теологічне забарвлення, адже утверджувалася, наприклад, рівність усіх перед Богом-Творцем, все ж творчість видатних представників філософської думки того часу стала суттєвим кроком до розбудови вітчизняної філософії права.

ВИСНОВКИ ЗА ТЕМОЮ

1. Вчення М. Лютера і Ж. Кальвіна стало потужним чинником перебудови взаємин церкви і держави, переходу на новий щабель суспільних відносин. Розкол єдиної церкви, придушення її монастирських інституцій і духовних об'єднань, а також скасування канонічного права – все це ослабило суворий контроль над світською владою, що існував у Середньовіччі.

2. У XV–XVI століттях, що ввібрали у себе реформаторський рух і культурне відродження, утвердилися правові та політичні основи громадянського суспільства. У тому ж XVI столітті почали розроблятися і теорії, в яких заперечувалося не лише феодально-станове суспільство, але і будь-який лад, заснований на приватній власності і майновій нерівності. Ці ідеї були породженням мрії народних низів про краще майбутнє. Результати пошуків мислителями-соціалістами ідеальної моделі справедливого суспільного устрою переконливо свідчать: формальної рівності людей замало. Якщо поза увагою залишається духовна сфера людського життя, виробничі сили розвиваються недостатньо, а отже рівень матеріального благополуччя людей є низьким, і так звана рівність призводить до нівелювання особистісного, до знищення суспільного різноманіття й потенціалу розвитку держави.

МЕТОДИЧНІ ПОРАДИ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Під час вивчення теми слід враховувати, що у XV–XVI століттях, які ввібрали у себе реформаторський рух і культурне відродження, утвердилися правові та політичні основи громадянського суспільства.

Особливу увагу слід теоріям, в яких заперечувалося не лише феодально-станове суспільство, але і будь-який лад, заснований на приватній власності і майновій нерівності. Ці ідеї були породженням мрії народних низів про краще майбутнє. Результати пошуків мислителями-соціалістами ідеальної моделі справедливого суспільного устрою переконливо свідчать: формальної рівності людей замало.

ТЕМА № 6: «ІДЕЯ ПРАВА У ФІЛОСОФСЬКИХ ПРАЦЯХ МИСЛИТЕЛІВ ЕПОХИ ПРОСВІТНИЦТВА»

(2 год.)

ПЛАН ЛЕКЦІЇ:

1. Характерні риси філософії права в епоху Просвітництва.
2. Просвітницькі ідеї Б. Спінози, Джона Локка, Ж.Ж. Руссо, Ш.Л. Монтеск'є.
3. Вольтер та його концепція правової держави.
4. Німецька класична філософія права: І. Кант, Й. Фіхте, Г. Гегель.
5. Реалізація просвітницьких ідей у творчості Г. Сковороди.

РЕКОМЕНДОВАНА ЛІТЕРАТУРА

1. Бачинін В.А., Журавський В.С., Панов М.І. Філософія права. – К., 2003.
2. Максимов С. І. Філософія права : сучасні інтерпретації : вибр. праці : статті, аналіт. огляди, переклади (2003-2010). – Х., 2010. – 336 с.
3. Марченко О.В. Філософія права : навчальний посібник / Марченко О.В. – Дніпропетровськ : Дніпропетровський державний університет внутрішніх справ. – 2015. – 304 с.
4. Марченко О.В. Філософські пріоритети осмислення права: методологічна рефлексія ключових понять / Науковий вісник ДДУВС. – № 1. – 2013. – С. 67–74.
5. Марченко О.В. Право як ціннісно-нормативна система: темпоральний аспект / Науковий вісник. Збірник наукових праць Національного педагогічного університету ім. М. П. Драгоманова. - Київ: Гілея. – Випуск 75. – 2013. – С. 213–216.
6. Нерсесянц В. С. Философия права. – М., 2005. – 656 с.
7. Розин В.М. Генезис права: методологический и культурологический анализ. – М.: NOTA BENE Медиа Трейд Компания, 2003. – 336 с.
8. Філософія права : підруч. для студ. юрид. вищ. навч. закл. / О. Г. Данильян, П. Дзьобань, С. І. Максимов та ін. ; за ред. О. Г. Данильяна. – Х., 2009. – 208 с.
9. Філософія права : проблеми та підходи / за заг. ред. П. М. Рабіновича. – Л., 2005. – 290 с.
10. Філософія права: Навч. посіб. / О.О. Бандура, С.А. Бублик, М.Л. Заінчковський та ін; за заг. ред. М.В. Костицького, Б.Ф. Чміля. – К.: Юрінком Інтер, 2000. – 336 с.

МЕТА ЛЕКЦІЇ

дослідити особливості філософського осмислення права у добу Просвітництва, розкрити сутність та основні напрями філософії у цей період.

ВСТУП

Просвітництво – це важливий етап розвитку європейської ідеології та культури кінця XVII – початку XIX століття. Етимологія слова «просвітництво» (від «світло») вказує на магістральний напрямок діяльності представників цього ідейно-естетичного руху – розвіювати темряву незнання і невігластва, навчати, виховувати людину, озброювати її науковими знаннями.

Друга назва епохи Просвітництва – доба Розуму. Вже саме це слово стало ключовим у назвах наукових, передусім філософських праць цього часу – «Нові досліди про людський розум» Г. Лейбніца (1710 р.), «Про розум» К. Гельвеція (1758 р.), а також «Критика чистого розуму» (1781 р.) і «Критика практичного розуму» (1788 р.) І. Канта.

Отже, підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у цій вірі коріняться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

І. ХАРАКТЕРНІ РИСИ ФІЛОСОФІЇ ПРАВА В ЕПОХУ ПРОСВІТНИЦТВА

Просвітництво – це важливий етап розвитку європейської ідеології та культури кінця XVII – початку XIX століття. Етимологія слова «просвітництво» (від «світло») вказує на магістральний напрямок діяльності представників цього ідейно-естетичного руху – розвіювати темряву незнання і невігластва, навчати, виховувати людину, озброювати її науковими знаннями.

Ключовою ознакою західноєвропейської філософської думки XVII століття стає її раціоналізм. Оцінюючи культурно-історичну своєрідність епохи Просвітництва, В. Стьопін зауважує, що техногенна цивілізація почала набирати обертів у XVII – XVIII століттях, в епоху підготовки і розгортання першої промислової революції, становлення науки Нового часу, ранніх буржуазних революцій... Наука відвойовує собі право на формування самостійної цілісної картини людини і природи як результату об'єктивного дослідження світу. Людина у цей час осмислюється як сила, що протистоїть природі, втручається у перебіг її процесів, перетворює об'єкти природи на необхідні для неї предметні форми. Природа осмислюється у цій системі цінностей як місце застосування людської сили.

підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у

цій вірі коріниться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

ВИСНОВКИ ДО ПЕРШОГО ПИТАННЯ

Підґрунтям та визначальною ознакою ідеології Просвітництва була безмежна та щира віра в перетворюючу і всеперемагаючу силу людського розуму й освіти, у неминучість настання так званого «царства розуму». Саме у цій вірі коріниться і домінуючий настрій тієї доби – оптимістичне, засноване на принципах раціонального розуму, сприйняття реальності, у тому числі і правової.

II. ПРОСВІТНИЦЬКІ ІДЕЇ Б. СПІНОЗИ, ДЖОНА ЛОККА, Ж.Ж. РУССО, Ш. МОНТЕСК'Є

Визначальним для світогляду Спінози є раціоналізм, тобто осмислення розуму як рушійного фактору еволюції, й переконання у тому, що людському розуму доступне абсолютне знання. Такий підхід знайшов своє відображення в його розумінні держави і правової реальності в цілому.

Державу і право Спіноза уявляє як органічну частину природи. У природі немає випадковостей – усе в ній зумовлено необхідністю. Природне право ототожнювалося мислителем із здатністю будь-якого компоненту природи до самозбереження. Закон самозбереження – верховний закон для всього суцього. Люди як «частки природи» теж, наскільки можуть, прагнуть цього.

Сила – це необхідна умова прогресу. Вона потрібна для зародження й подальшого існування усього суцього у відповідності із законом інерції, що діє як у фізичному, так і в соціальному вимірах. Сила, міць індивіда пропорційна обсягам його природних прав: «кожна людина має стільки прав, наскільки сильною вона є».

Проте, в природному стані, де відсутнє загальне для усіх право, люди не в змозі задовольнити свою потребу у самозбереженні і безпечному існуванні. Тому, на думку Спінози, їм зручніше і вигідніше спільно користуватися тим правом на все, яке кожен має від природи. Для цього кожному індивіду слід приборкати свої ниці поривання і об'єднатися з іншими у єдине ціле, підкорившись загальній волі. До спільного і впорядкованого життя, до утворення держави людей штовхає і необхідність разом виробляти матеріальні блага, а потім розподіляти їх між членами суспільства. Тож причин для об'єднання більш ніж достатньо, і людям залишається лише укласти про це договір.

Джон Локк вважається засновником емпіричної філософії. Емпіризм (від грец. *empeiria* – досвід) – філософське вчення, що визнає досвід єдиним достовірним засобом пізнання. Локк доводив, що ідеї, набуті на основі відчуттів людини – це первинний матеріал для формування знанневої бази. Без нього неможливий розвиток будь-яких ідей.

Локк визначав державу як сукупність людей, які об'єдналися в єдине ціле під егідою встановлених ними ж законів і створили особливі органи для залагодження конфліктів та покарання порушників законів. Особливість держави він бачив у наявності політичної влади, яка відрізняється від інших видів влад. «Владу посадової особи над підданими слід відрізняти від влади батька над своїми дітьми, від влади господаря над своїми слугами, від влади чоловіка над своєю дружиною і від влади пана над своїм рабом».

Політична влада – це влада, яка продукує закони і застосовує силу для запровадження їх у життя, а також для захисту народу від зовнішньої небезпеки. Об'єднуючись у державу на основі суспільного договору, народ сам визначає обсяг прав, який їй делегується. Державі надається стільки політичної влади, скільки необхідно для забезпечення природних прав і політичних свобод громадян. Локк виступає проти гоббсовського наділення держави необмеженою, абсолютною політичною владою. Він пропонує обмежити владу держави принципами: згоди громадян, невідчужуваності свободи, розподілу влади і опору тиранії.

Важлива особливість вчення Локка полягає в тому, що він обґрунтував існування ідеї прав і свобод людини ще до появи держави. Природний стан, за Локком, – «стан повної свободи дій, а також розпорядження своїм майном і власне собою», «стан рівності, при якому всяка влада і всяке право є взаємними, ніхто не має більше за іншого».

До основних природних прав Локк відносив:

- (1) право на життя і особисту недоторканність;
- (2) право на працю і власність;
- (3) право на свободу думки, слова, совісті.

Жан-Жак Руссо – один із найбільш яскравих і оригінальних мислителів за всю історію розвитку філософських і політичних вчень. У своїх політичних трактатах він досліджує проблеми держави і права з позиції обґрунтування і захисту ідеї народного суверенітету.

У природному стані, стверджував Руссо, немає приватної власності, усі вільні і рівні. Нерівність тут може бути лише фізична, обумовлена природними відмінностями людей. З появою приватної власності і соціальної нерівності починається боротьба між багатими і бідними. Знищення рівності спричинило, на думку Руссо, «жахливу смуту». Аби бідним врятувати себе, а багатим зберегти свої статки, вони домовилися («уклали угоду») про створення держави і законів, яким підкорятимуться усі.

Ключовими у працях Ж.-Ж. Руссо, присвяченим питанням державного устрою і влади, стали твердження: держава має бути народною; закони повинні створюватися народом, без посередництва виборних представників і партійних кандидатів, аби кожен громадянин зміг зробити свій внесок у побудову правової системи у державі;

Шарль Луї Монтеск'є (1689–1755рр.) французький мислитель, філософ епохи Просвітництва – син свого часу, великий просвітник, а не реакціонер чи ідеолог аристократичного лібералізму, як вважають деякі західні дослідники,

які наголошують на його відданості історичним традиціям. Новаторство Монтеस्क'є якраз і полягало у тому, що він обґрунтував новий, буржуазний устрій суспільства за допомогою аргументів, понять, положень з арсеналу створених раніше філософсько-правових вчень, спираючись при цьому на історичний і соціологічний підхід до розуміння правових явищ.

ВИСНОВКИ ДО ДРУГОГО ПИТАННЯ

Ключовими у працях Ж.-Ж. Руссо, присвяченим питанням державного устрою і влади, стали твердження: держава має бути народною; закони повинні створюватися народом, без посередництва виборних представників і партійних кандидатів, аби кожен громадянин зміг зробити свій внесок у побудову правової системи у державі; ідеальна держава передбачає збереження балансу між громадянами, урядом, що реалізує виконавчу владу, і народом-законодавцем, який власне і є громадяни, але у всій повноті прояву їх «загальної волі» і лише у момент законотворчості. Руссо щиро вірив, що відкрив людям шлях до істинного блага, створив для них нову громадянську релігію Розуму, яка, з одного боку, допоможе ефективно управляти народом заради його ж блага, а з іншого – забезпечить згоду між людьми і процвітання держави.

ІІІ. ВОЛЬТЕР ТА ЙОГО КОНЦЕПЦІЯ ПРАВОВОЇ ДЕРЖАВИ

Вольтер (Франсуа – Марі Аруе) (1694–1778 рр.) – філософ, письменник, правозахисник, історик.

Вольтер належав до тих мислителів, які першочергове значення надають не формам управління у державі або ж конкретним інститутам і процедурам влади, а принципам, що реалізуються за допомогою цих інститутів і процедур. Для нього такими соціально-політичними і правовими принципами були свобода, власність, законність, гуманність.

Критику феодальних порядків Вольтер здійснював з позицій раціоналізму. Так, він був переконаний, що на зміну деспотичному правлінню прийде царство розуму і свободи, в якому кожній людині будуть надані природні права: право на особисту недоторканність, право приватної власності, право вільно розповсюджувати свої твори (свобода друку), свобода совісті та ін. Під свободою Вольтер розумів усунення феодальних пережитків, що сковували творчу ініціативу людини, її приватнопідприємницьку діяльність. Пов'язуючи благополуччя націй з розвитком торгівлі і накопиченням багатств, Вольтер, як представник ліберальної буржуазії, підкреслював значення розкоші у забезпеченні соціального прогресу.

Інша важлива сторона його діяльності стосується боротьби з релігією. На той час єзуїти, що фактично керували Францією, були ще в силі, інквізиція охоплювала всю країну.. Його заклик «розчавити гадину» звучав по всій Франції, а критика релігійних книг і дій церковників підривала не тільки авторитет церкви, а й весь абсолютистський режим.

ВИСНОВКИ ДО ТРЕТЬОГО ПИТАННЯ

Заслуга Вольтера полягає в тому, що він: (1) систематизував положення програми французького Просвітництва; (2) заклав основи просвітительської критики релігії; (3) послідовно відстоював інтереси ліберальної буржуазії; (4) активно виступав проти феодальних порядків; (5) пропагував «освічений абсолютизм»; (6) підготував теоретичне підґрунтя для подальшого розвитку політико-правових вчень у західноєвропейській філософії права.

IV. НІМЕЦЬКА КЛАСИЧНА ФІЛОСОФІЯ ПРАВА.

Іммануїл Кант (1724 – 1804 рр.) – видатний німецький учений, філософ, засновник німецької класичної філософії, чиї праці мали величезний вплив на розвиток філософської думки XVIII і наступних століть.

Свої умовиводи Кант будує, спираючись на теорію ейдосів Платона: «Тому, що ми називаємо ідеалом, у Платона відповідає ідея божественного розсудку;... людський розум містить у собі не лише ідеї, а й ідеали, які ...мають практичну силу (як регулятивні принципи) і лежать в основі досконалості здійснених актів... Ідея дає правила, а ідеал слугує первообразом для уявлення про те, як йому слідувати; в нас немає іншого дороговказу для наших вчинків, крім поведінки цієї божественної людини в нас, з якою ми порівнюємо себе і стаємо краще, однак все одно не в змозі зрівнятися із нею».

Першообраз права містить у собі усі можливі модуси права: від права як індивідуальної потреби до публічного права. Отже, формула, згідно із якою «право є узгодження свавілля однієї особи із свавіллям іншої в межах загального закону свободи» є універсальною в застосуванні як до природного, так і до позитивного права в їх сучасному розумінні.

Квінтесенцією розуміння права, яке у Канта нерозривно пов'язане із визначенням свободи, є його «категоричний імператив»: *«право – це сукупність умов, за яких свавілля однієї особи сумісне із свавіллям іншої у відповідності із загальним законом свободи»*.

Філософія права Канта долає традиційно слабкі місця теорії природного права. Тому вона була взята за основу багатьох «теорій справедливості», зокрема концепцій Дж. Ролза, Ю. Габермаса, О. Хеффе. Проте при всій оригінальності і фундаментальності цієї теорії вона містить низку спірних запитань, що викликають критику і дискусії, серед них: абсолютизація безумовних моральних вимог в обґрунтуванні права, ігнорування мотивів доцільності і вигоди у створенні правових норм; суто трансцендентальний характер його підходу, що не достатньо враховує емпіричні моменти права; наполягання на універсальному характері права, єдиного для всіх культур тощо.

Фіхте Йоганн Готліб (1762–1814 рр.) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії.

На відміну від Канта, який вважав людину громадянином двох полярних світів (світу природи, де панує зовнішня детермінація, і світу свободи, в якому особа сама встановлює собі закон), Фіхте стирає межу між чуттєвим світом (природою) та світом умоглядним (свободою). Якщо у Канта відносини

причини і наслідку характеризували світ природи, а мети й засобів – світ свободи, то у Фіхте цільовий (телеологічний) принцип стає універсальним і для свободи, і для природи.

Оскільки цільовідповідність стала у Фіхте універсальним принципом діяльності людини у сфері моралі (практики), то і основною формою практичного «Я» стає прагнення до цілесдійснення. Воно, у свою чергу, буде життєздатним за умови протилежно спрямованої діяльності, яка сприймається «Я» як певна перешкода. Без перепони неможливе саме прагнення, інакше «Я» збіглося б з метою свого прагнення і перестало б існувати як таке, що прагне. Такою універсальною перешкодою, за Фіхте, виступає природа. Вона пробуджує це практичне «Я» до існування, запалюючи його потяг, та вказує на перепони, які слід подолати.

Георг Вільгельм Фрідріх Гегель (1770–1831 рр.) – німецький філософ, представник німецької класичної філософії.

Гегелівська «філософія права» являє собою цілком успішну спробу упорядкування фундаментальних прав людини, інститутів, громадських об'єднань та перетворення їх у розвинуту систему.

У своїй «Філософії права» Гегель розглядає проблему власності, причому він категорично проти розуміння власності як чогось ганебного. Розправу над людьми, що володіють власністю, вважав неприпустимою. Виступав проти рівності як зрівняльного розподілу власності. Він пророкує: якщо будуть зроблені спроби зрівнювання власності, розподілу порівну її між людьми, то це призведе до злиднів. Такі спроби не можуть бути результативними через те, що нерівність неодмінно відновить себе сама. Велику увагу Гегель приділяє проблемам суспільного договору, осмисленню держави, злочину, переходу від права до моралі. Це комплексне полотно державно-правових розробок, що не втратили актуальність і до сьогоднішнього дня. Найбільш затребуваною стає у Гегеля ідея громадянського суспільства.

ВИСНОВКИ ДО ЧЕТВЕРТОГО ПИТАННЯ

Філософія права Канта долає традиційно слабкі місця теорії природного права. Тому вона була взята за основу багатьох «теорій справедливості», зокрема концепцій Дж. Ролза, Ю. Габермаса, О. Хеффе. Проте при всій оригінальності і фундаментальності цієї теорії вона містить низку спірних запитань, що викликають критику і дискусії, серед них: абсолютизація безумовних моральних вимог в обґрунтуванні права, ігнорування мотивів доцільності і вигоди у створенні правових норм; суто трансцендентальний характер його підходу, що не достатньо враховує емпіричні моменти права; наполягання на універсальному характері права, єдиного для всіх культур тощо.

V. РЕАЛІЗАЦІЯ ПРОСВІТНИЦЬКИХ ІДЕЙ У ТВОРЧОСТІ Г. СКОВОРОДИ

Григорій Савич Сковорода (1722 – 1794 рр.) – видатний український філософ, поет і педагог. Був всебічно обдарованою людиною: за свідченнями сучасників та біографів він вільно грав на декількох музичних інструментах, мав неординарний голос та музичні здібності, феноменальну пам'ять, талант до малювання.

За життя мислителя не було опубліковано жодного з його творів, а розповсюджували їх у вигляді рукописів сам автор і його прихильники. Внесок Сковороди в ідеологію вітчизняного праворозуміння і державотворення полягає у розробленні загальних проблем людини, її природи, ідеї щастя, самопізнання, рівності і свободи.

Свобода для мислителя «навіть не злото», оскільки «проти свободи воно лиш болото». Спираючись на здобутки античних філософів (Піфагора, Сократа, Платона, Епікура, Горація, Вергілія, Плутарха, Цицерона, Сенеки) та мислителів епохи Відродження (Лейбніца і Руссо, Прокоповича), мандрівний філософ у процесі роздумів над проблемами суспільства і держави створив власну етико-гуманістичну систему розуміння ідеального, людини, особистості – «філософію серця».

Демократичні ідеї сивої античності і народні ідеали XVIII ст. стали предметом глибокого філософського аналізу Г. Сковороди. Він з боєм говорив про беззаконня, нестерпне свавілля царських чиновників і воєначальників, безглузде марнотратство російських дворян і українських панів і разом з цим – про страждання селянських мас, що зубожіє у цьому світі несправедливості і зла. Мислитель-гуманіст вважав, що поширені серед імущих і знатних членів суспільства сребролюбство та лихварство породжені владолюбством і неробством. У своїх творах письменник-філософ не раз називає володарів влади «лицемірами», «мавпами святості».

Знаючи порядки царського двору, мислитель дійшов висновку: чим менше буде прав, тим менше стане «беззаконників», тих, хто «ломиться крізь законів цивільних паркани». Він неодноразово наголошував на «дикості» самодержавної влади, на посиленні ненависті до неї з боку простого народу, закликав «визначати смак не по шкаралупі, а по ядру», вимагав від чиновників «не панувати над тілами, а керувати душами».

Із творчої спадщини Сковороди постає образ майбутнього державного діяча нового типу – Людини з великої літери. Людини, для якої верховним каноном буття є моральний закон, висока духовність, чистота серця, душевний спокій, цілісна натура, самопожертвування, совість, розум, потяг до справедливості, «сродна праця».

ВИСНОВКИ ДО П'ЯТОГО ПИТАННЯ

Сковорода увійшов до історії вітчизняної філософсько-правової думки як концептуальний основоположник народовивчення, як ідейний предтеча національного відродження, як поборник справедливого суспільного устрою,

де панують моральний закон, висока духовність і свобода, де завдяки «сродній праці» і любові людей одне до одного немає місця злим вчинкам і помислам.

ВИСНОВКИ ЗА ТЕМОЮ

1. Ключовою ідеєю Просвітництва було повалення станово-феодального ладу і утвердження суспільства, заснованого на рівності людей, їх правах і свободах. В процесі вироблення принципів організації майбутнього суспільства постійно обговорювалося питання про зв'язок власності із ступенем реалізації прав і свобод особи. Буржуазною стала та політико-правова ідеологія, яка або визнавала неподоланність майнової нерівності (Вольтер, Монтеск'є та ін.), або пропонувала пом'якшити полярність багатства і убогості, певною мірою зрівняти майно людей, залишивши власність приватною (Руссо та ін.). Від буржуазної відрізнялася соціалістична ідеологія, основна ідея якої полягала в заміні приватної власності спільністю майна. Важливим здобутком програми створення громадянського суспільства було уявлення теоретиків-соціалістів про необхідність майнових, економічних гарантій прав та свобод особи.

2. Німецька класична філософія залишається неперевершеним досягненням філософської думки, до якого й сьогодні звертаються філософи. Вона тому має загальнолюдське значення, подібне за значущістю до мистецтва і науки, що намагалася відповісти на питання, які людство ставило перед собою з самого початку розвитку філософії, на ті питання, якими воно переймається й сьогодні. І німецькі класики здебільшого пропонують на них загальнолюдські способи вирішення.

3. Сковорода увійшов до історії вітчизняної філософсько-правової думки як концептуальний основоположник народовивчення, як ідейний предтеча національного відродження, як поборник справедливого суспільного устрою, де панують моральний закон, висока духовність і свобода.

МЕТОДИЧНІ РЕКОМЕНДАЦІЇ ДО ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

Під час вивчення теми особливу увагу слід приділити ідеям класиків німецької філософії – Канта і Гегеля, які є яскравими представниками Просвітництва. Саме завдяки їм було подолано традиційно слабкі місця теорії природного права. На цій новій теоретичній базі ними було поставлено, розроблено і концептуально оформлено фундаментальні проблеми політико-правової тематики.

Для вдалого засвоєння цієї теми, студентам варто звернутись не лише до базового (обов'язкового) списку літератури, а й до інших наукових джерел, які можна знайти у бібліотеці університету або у книжковому фонді навчально-методичного кабінету кафедри соціально-гуманітарних дисциплін.